

مؤلفه‌های جهاد تبیین در مناظرات امام رضا علیه السلام*

مهدی آریان فر**

چکیده

امامان معصوم علیهم السلام متناسب با زمان خویش در عرصه‌های مختلف حرکت جهادی داشتند. یکی از عرصه‌های جهاد در عصر رضوی، جهاد فکری و تبیینی بود. در جهاد تبیین تلاش سخت و مشقت‌آوری صورت می‌گیرد تا فکرها و ذهن‌ها از انحراف نجات یابد و دل‌ها قانع گردد. یکی از شیوه‌های جهاد تبیین، مناظره است. امام رضا علیه السلام از فرصت‌های مناظره با بزرگان و دانشمندان ادیان مختلف در راستای جهاد تبیین استقبال نموده‌اند تا از رهگذر آن حقایق ناب مباحث توحید، نبوت و امامت را که مربوط به حوزه شناخت و معرفت می‌باشد و مهمترین قلمرو جهاد تبیینی نیز به شمار می‌رود، روشن‌گری نمایند. بی‌تردید الگوگیری از مناظره‌های آن حضرت نیازمند بازشناسی مؤلفه‌های گوناگون آن در عرصه جهاد تبیین است که پژوهش پیش رو برای دستیابی به این هدف سامان یافته است. این پژوهش با شیوه تحلیلی، توصیفی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای تلاش کرده تا اثبات کند: مؤلفه‌های قبل از مناظره تبیین‌گرانه، علم و محاسبه‌گری است و مؤلفه‌های حین مناظره: منطق قوی، برهان‌مداری، روشن‌گری و باورپذیری است. ضمن اینکه توجه به مؤلفه‌های اخلاقی و رفتاری مانند سعه صدر، انصاف‌مداری و رفتار محترمانه و بزرگ‌منشانه، چاشنی اصلی موفقیت در جهاد تبیین مبتنی بر مناظره محسوب می‌گردد. این مؤلفه‌ها که بر اساس تلاش نگارنده بازشناسی شده است می‌تواند به‌عنوان الگوی مناسبی در جهت حرکت جهاد تبیین قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: جهاد تبیین، امام رضا علیه السلام، مناظره، مؤلفه‌ها، روشن‌گری، مؤلفه‌های اخلاقی.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۰ - تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۶/۱۵.

** استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم؛ (ariyanfar@quran.ac.ir).

یکی از ضرورت‌های عصر کنونی که عصر رسانه و ارتباطات است، جهاد تبیین می‌باشد. سیاست تبلیغی دشمنان بر پایه خبرهای دروغ، تحلیل‌های مغرضانه، وارونه نشان دادن واقعیت‌ها، پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش، بزرگ کردن عیوب کوچک و کوچک نشان دادن یا انکار محسنات بزرگ و دین‌گریزی با استفاده از ابزار هزاران رسانه صوتی و تصویری و اینترنتی است و بهترین راه مقابله با این همه حمله دشمن جهاد تبیین است. جهاد تبیین با روش‌های گوناگونی قابل اجراست. یکی از شیوه‌های موثر آن، بهره‌گیری از روش مناظره است. مناظره نوعی گفتگوی چهره به چهره و حقیقی است که هم به دو طرف فرصت می‌دهد در محیطی آرام و فضای علمی از عقاید و آرای خود دفاع نمایند و نقدهای همدیگر را بشنوند. و هم به مخاطبان که نظاره‌گر مناظره هستند، فرصت قضاوت می‌دهد تا آرای مختلف را همراه با استدلال‌شان بشنوند تا بهترین‌ها را مورد پذیرش قرار دهند و مشمول آیه «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»^۱ قرار گیرند. از همین رو پیامبران و امامان معصوم علیهم‌السلام نیز در جهت تفهیم‌اندیشه صحیح از مناظره استقبال می‌کردند. این شیوه در قرآن کریم که کتاب تبیین است و با هدف هدایت‌گری، حقایق هستی را برای بشر نمایان می‌سازد، مورد استفاده قرار گرفته است. خداوند متعال ذیل آیاتی که در آنها سرگذشت پیامبران الهی به تصویر کشیده شده، به موارد فراوانی از مباحثه و مناظره آنان اشاره نموده است. مانند: مناظره حضرت ابراهیم علیه‌السلام با نمرود و بت پرستان، مناظره پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم با مشرکان در باب معاد و....

در این راستا پیشوایان دینی و اهل بیت علیهم‌السلام نیز به اقتضای زمان خود از فرصت مناظره در جهت تبیین معارف واقعی اسلام بهره می‌گرفتند. نمونه بارز آن مناظرات رضوی است. امام رضا علیه‌السلام که به‌عنوان پیشوای برحق مسلمانان و عالم آل محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، مسئولیت تبیین و روشن‌گری و هدایت جامعه انسانی را به‌عهده دارد، با هدف تبیین واقعیت‌ها و حقایق در مناظرات مشارکت فعال و هوشمندانه‌ای دارند. بی‌شک مناظره‌های امام رضا علیه‌السلام با بزرگان و عالمان ادیان مختلف، الگوی مناسبی را در جهت دستیابی به شیوه تبیین صحیح و کارآمد در اختیار مخاطب قرار می‌دهد. بر این اساس پژوهش پیش‌رو در صدد پاسخ‌گویی به این مسأله می‌باشد که مناظره‌های امام رضا علیه‌السلام از

چه مؤلفه‌هایی در جهت کارآمدی جهاد تبیین برخوردار است؟

یکی از مهمترین شیوه‌های پیامبران و اهل‌بیت علیهم‌السلام تبیین حقایق و زدودن جهل‌ها و گمراهی‌هایی است که توسط دشمنان دین بر مردم تحمیل می‌گردد. مسلمانان‌دیشه بی‌بدیل اسلام، بدون تبیین نمی‌تواند رواج پیدا کند و اقبال عمومی را کسب نماید. از این رو راهبرد تبیین با شیوه‌های مختلف همواره در سیره امامان معصوم علیهم‌السلام توسط آنان پیگیری می‌شد. بی‌شک مناظره یکی از کارآمدترین روش‌های تبیین محسوب می‌شود؛ چراکه هم در قرآن و هم در سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام نمونه‌های فراوانی از مناظرات تبیین‌گرانه یافت می‌شود. در این میان، مناظره‌های امام رضا علیه‌السلام به‌عنوان سمبل مناظره‌های علمی اهل‌بیت علیهم‌السلام که همواره در طول تاریخ مورد توجه‌اندیشمندان و عموم مردم بوده است؛ الگویی برای حرکت تبلیغی و تبیینی محسوب می‌گردد. از این رو واکاوی مؤلفه‌های مرتبط با جهاد تبیین در مناظره‌های امام رضا علیه‌السلام، ضروری به نظر می‌رسد. و افق‌های بینشی و رفتاری مناسبی را در اختیار ما قرار می‌دهد تا از آنها در جهاد تبیین بهره‌گیری نماییم.

۲۱۱

گفتمان «جهاد تبیین» ابتدا توسط مقام معظم رهبری (دامت برکاته) مطرح شد^۱ و در این زمینه پژوهش‌های جامعی با عنوان «جهاد تبیین» با محوریت دیدگاه‌های رهبری سامان یافته است.^۲ با توجه به نوظهور بودن این گفتمان، مطالعات محدودی صورت پذیرفته مانند: کتاب «جهاد تبیین، چیستی، چرایی، چگونه» (محسن وکیلی)، مقاله «جهاد تبیین» (احمد بهشتی)، مقاله «جهاد تبیین در سیره حضرت زهرا علیها‌السلام» (علیرضا زنگویی). با این وجود هنوز برخی از ابعاد مختلف آن به‌ویژه در سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام که پرچم داران جهاد تبیین بودند، مورد بررسی قرار نگرفته است. بنابراین تحقیق پیش‌رو در نظر دارد به این مهم در سیره امام رضا علیه‌السلام و به‌طور خاص در مناظره‌های ایشان بپردازد. در باب مناظرات امام رضا علیه‌السلام نیز مطالعات نظام‌مندی در قالب کتاب‌هایی مانند: مناظرات تاریخی امام رضا علیه‌السلام با پیروان مذاهب و مکاتب دیگر، (مکارم شیرازی) جدال احسن، بازخوانی تحلیلی مناظرات امام رضا علیه‌السلام، (غفوری فر و علیزاده)؛ و مقالات متعددی از قبیل: «تحلیل گفتمان مناظره‌های امام رضا علیه‌السلام» (مجیدی)؛ «اخلاق و مهارت‌های مناظره در مناظره‌های امام

۱. بیانات رهبری در دیدار پرستاران و خانواده شهدای سلامت، ۱۴۰۰/۹/۲۱.

۲. رک: جهاد تبیین در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی).

رضاء عليه السلام»، (روحی برندق): «آسیب شناسی مناظره بر اساس الگوی مناظرات امام رضاء عليه السلام» (ابراهیمی و محمدی) و... سامان یافته است. با این وجود هیچ کدام از پژوهش‌های پیشین به مناظره‌های امام رضاء عليه السلام با رویکرد جهاد تبیین نپرداخته است. بنابراین تحقیق پیش‌رو برای اولین بار در صدد رهیافتی به جهاد تبیین از رهگذر مناظرات امام رضاء عليه السلام می‌باشد.

الف. مفهوم‌شناسی

جهاد: برای شناخت بهتر مفهوم جهاد تبیین ابتدا به دو واژه جهاد و تبیین می‌پردازیم. واژه جهاد مصدر ریشه جهد هست که به معنای طاقت و مشقت است.^۱ فالانی جهاد کرد: یعنی قدرت خود را به کار انداخت، متحمل مشقت گردید، تلاش توأم با رنج کرد. پس جهد و جهاد یعنی: تلاش توأم با رنج.^۲ معادل فارسی جهاد، جنگ و ستیز نیست، بلکه معنای دقیق آن مبارزه است. واژه مبارزه نیز به معنای تلاش پر نیرو در مقابل یک مانع یا دشمن است و لذا اختصاص به نبرد نظامی ندارد بلکه شامل همه عرصه‌ها می‌گردد. مبارزه اجتماعی، علمی، سیاسی، مسلحانه و...^۳

تبیین: از ریشه «بین» است که به معنای وصل و فراق آمده است.^۴ از آنجایی که فراق و جدایی باعث متمایز شدن شیء و در نتیجه آشکار شدن آن می‌شود، لغت‌شناسان واژه «بان»، «بین» و «بیان» را به معنای وضوح و آشکار سازی نیز گرفته‌اند.^۵ طرفه آن که «تبیین» و «بیان» به معنای پرده برداری از چیزی است، خواه به وسیله نطق باشد یا نوشتن یا اشاره و یا شاهد حال.^۶

در مناظره امام رضاء عليه السلام با علمای اهل عراق و خراسان واژه تبیان و بیان توسط امام به کار رفته است،^۷ که به همان معنای مشهور یعنی وضوح و آشکاری است.

با توجه به روشن شدن هریک از مفاهیم جهاد و تبیین، می‌توان مفهوم جهاد تبیین را به معنای مبارزه و تلاش پر نیرو در راستای آشکار سازی حقایق دانست که برخی در صدد پنهان کردن یا وارونه جلوه دادن آن هستند. توضیح این که ممکن است دشمن حقایق را کتمان و مخفی نماید و باعث

۱. لسان العرب ج ۳، ص ۱۳۳؛ المفردات فی غریب القرآن، ص ۱۰۱.

۲. قاموس قرآن، ج ۲، ص ۷۷.

۳. جهاد تبیین، ص ۳۱.

۴. لسان العرب، ج ۱۳، ص ۶۲.

۵. مصباح المنیر، ج ۱، ص ۷۰؛ معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۳۲۷.

۶. پیام قرآن، ج ۱، ص ۱۳.

۷. عیون اخبار الرضاء عليه السلام، ص ۲۱۰ و ۲۱۶.

انحراف فکری عده‌ای گردد. مقابله با آن از طریق روشنگری، جهاد محسوب می‌گردد. به تعبیر مقام معظم رهبری (زید عزه):

هر کسی در راه روشنگری فکر مردم، تلاشی بکند، از انحرافی جلوگیری نماید و مانع سوء فهمی شود، از آنجا که در مقابله با دشمن است، تلاشش جهاد نامیده می‌شود.^۱

مناظره: واژه مناظره نیز در عربی از ریشه «نظر» به معنای دیدن با چشم است.^۲ در ادب فارسی به معنای «پرسش و پاسخ»، «بحث» و «در امری با هم بحث و گفتگو کردن» آمده است.^۳ مناظره در اصطلاح عبارت است از:

۲۱۳

فنی است که انسان با کمک آن می‌تواند در حد توان خویش با مسلمات مورد قبول دو طرف، برای اثبات و دفاع از مطلوب خویش تلاش نماید و اقامه برهان کرده تا مورد نقض قرار نگیرد.^۴

ب. قلمرو تبیینی مناظره‌های امام رضا علیه السلام

یکی از مهمترین کارکردهای جهاد تبیین، روشنگری در حوزه معرفت و شناخت است. اصولاً رفتارها و اعمال انسان‌ها بازتاب نوع نگاه آنها و نگرش معرفتی آنها به مسایل هست و هر نوع انحراف معرفتی و فکری موجب بروز رفتارهای ناشایست می‌گردد؛ بنابراین در جهاد تبیین تلاش می‌گردد مغزها از انحرافات و کژی‌ها نجات یابد و فکرها اصلاح گردد تا زمینه اصلاح اعمال و رفتار فراهم شود. امری که در مناظره‌های امام رضا علیه السلام نیز مشهود است. محتوای مناظرات امام نشان می‌دهد که بیشتر آنها پیرامون مباحث توحید و خداشناسی، عصمت پیامبران و نبوت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امامت امامان معصوم علیهم السلام صورت گرفته است و این مباحث مربوط به حوزه شناخت می‌باشد که اصلی‌ترین هدف جهاد تبیین است. مناظرات امام به دو صورت مستقیم و غیر مستقیم فرایند تبیین‌گری را به منصفه ظهور می‌رساند. آنچه به صورت مستقیم مخاطبان را روشنگری می‌کند، محتوای مباحث و معارف والای ارائه شده توسط امام در مناظره با دانشمندان مختلف ادیان است. به‌طور به‌عنوان مثال، مناظره امام با جاثلیق رومی، مواردی مانند نبوت حضرت عیسی علیه السلام، بشارت

۱. جهاد تبیین، ص ۳۴.

۲. لسان العرب، ج ۵، ص ۲۱۵.

۳. لغت نامه دهخدا، ج ۱۴، ص ۲۱۵۶۳.

۴. المنطق، ص ۳۳۴.

ظهور آخرین پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نفی الوهیت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام و جایگاه حواریون را تبیین می‌نماید. اما آنچه در ورای مناظرات به صورت غیر مستقیم روشن می‌شود، جایگاه والای علمی اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام و به‌طور خاص امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام است. از آنجا که مناظره‌ها در دربار حکومت برگزار می‌شد و دربار به‌عنوان مرکز نشر اخبار رسمی و حکومتی به مثابه مهمترین وسیله ارتباط جمعی آن زمان محسوب می‌شد،^۱ پیروزی و غلبه علمی امام در مناظرات، به سرعت جایگاه و موقعیت ایشان را نزد عموم مردم ارتقا بخشید و نوعی روشنگری برای مردم حاصل شد. تمام اینها از برکات مشارکت فعالانه امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام در گفتمان مناظره‌ها محسوب می‌شود. علاوه بر آن، مناظرات آن حضرت همچنین به‌صورت غیر مستقیم، راه و روش صحیح جدال با دیگران را نیز ترسیم می‌کند. بدین منظور، شناخت مؤلفه‌های جهاد تبیین از بستر مناظره‌ها، نقش مهمی در الگوگیری از سیره تبلیغی و تبیینی امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام دارد. این مؤلفه‌ها را در سه بخش مؤلفه‌های ضروری تبیینی پیش از مناظره، مؤلفه‌های مهارتی جهاد تبیین حین مناظره و مؤلفه‌های اخلاقی و رفتاری مناظره تبیین‌گرانه مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ج. مؤلفه‌های ضروری جهاد تبیین پیش از مناظره

تحقق جهاد تبیین و کارآمدی آن در بستر مناظره، نیازمند مقدمات و پیش‌نیازهای اولیه‌ای است که در این بخش به آنها می‌پردازیم.

۱. زمینه‌سازی ارتباط چهره به چهره

جهاد تبیین به شیوه‌های گوناگونی انجام می‌شود؛ مانند سخنرانی، مکاتبه و یادداشت، تصویرسازی هنری (فیلم و عکس و...) و مناظره می‌تواند یکی از شیوه‌های جهاد تبیین باشد. از سوی دیگر این‌گونه نیست که همه مناظره‌ها و محتوای آنها ماهیت تبیین‌گونه داشته باشند. ویژگی مهمی که جهاد تبیین را در بستر مناظره کارآمد می‌سازد، ارتباط محسوس با مخاطب است. در مواجهه نقدی با مخاطب بر خلاف ارتباط مجازی، فرایند انتقال پیام و دریافت احساسات مخاطب تسهیل می‌گردد.

فضای مجازی چیز خوبی است، فرصت است اما کافی نیست. بعضی‌ها چسبیده‌اند به فضای مجازی؛ توئیتر و مانند این‌ها برای اینکه پیام هایشان را برسانند. مخاطب واقعی لازم است. میزگرد لازم است، سخنرانی لازم است،

۱. مناظرات تاریخی امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام با پیروان مذاهب و مکاتب دیگر، ص ۹۵.

نشریه لازم است، بحث دو نفره و سه نفره لازم است، جلسات تحلیل لازم است، این جور با مخاطبینتان بنشینید؛ و مانند این کارها.^۱

اینکه امام رضا علیه السلام اوقات خود را به سه قسمت تقسیم می‌کرد و بخشی از آن را به ارتباط با مردم اختصاص می‌دادند^۲ و همچنین خانه‌ای اجاره می‌کردند که دری به بیرون جهت رفت و آمد مردم داشته باشد، آیینگر اهمیت ارتباط فیزیکی با مردم است؛ چراکه هر چه قرب مکان بیشتر باشد، ارتباط بیشتر و واقعی‌تر خواهد بود.^۳ از این رو برگزاری مناظره، زمینه ارتباط حضوری را فراهم می‌سازد. در نتیجه تبیین و روشنگری کارآمدتر می‌گردد. از همین جاست که می‌بینیم در مناظرات رضوی طرف‌های مناظره به راحتی با امام ارتباط پیدا کرده و پس از قانع شدن، به حقانیت گفته‌های امام اعتراف می‌نمایند. البته این به معنای عدم امکان برگزاری مناظره به صورت غیر حضوری نیست بلکه بیشتر ناظر به کارآمدی و مطلوبیت مناظره حضوری است که در مناظرات رضوی رخ داده است. باید توجه داشت در عصر رضوی بجز ارتباط حضوری، امام می‌توانست از طریق مکاتبه و معرفی شاگردان و نایبان مورد وثوق نیز دیدگاه‌های خود را ارایه دهد؛ اما ارتباط حضوری و مستقیم ترجیح می‌یابد!

۲. محاسبه‌گری پیش از مناظره

هر حرکتی از جمله جهاد تبیین باید حساب‌گرانه باشد و نباید ناپخته و خام وارد کارزار شد؛ زیرا در غیر این صورت، ممکن است منجر به شکست گردد. به این معنا که اثر بخشی خود را از دست بدهد. حسابگری یعنی اینکه پیش بینی لازم را داشته باشد که با چه هدفی وارد مناظره می‌شود. چگونه تبیین‌گری نماید و در برابر کنش‌های احتمالی مخاطب، چه واکنشی داشته باشد. بر همین اساس امام رضا علیه السلام حساب‌گرانه وارد مقوله مناظره شد. این مطالب را می‌توان از گفتگوی ایشان با نوفلی فهمید؛ آنجایی که امام از وی نظر خواهی می‌کند. نوفلی نسبت به عواقب آن هشدار داده و امام این‌گونه پاسخ می‌دهد:

ای نوفلی آیا از آن بیم داری که این جماعت مرا از اقامه حجت و دلیل ناتوان سازند؟

۱. بیانات رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۶/۳/۱۷.

۲. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۸۳.

۳. بصائر الدرجات، ص ۲۶۶.

۴. عوامل رفتاری برقراری ارتباط موثر در گفتار و رفتار امام رضا علیه السلام، ص ۱۷۶.

نوفلی گفت: هرگز چنین ترسی نسبت به شما ندارم بلکه امیدوارم خداوند شما را بر آنان پیروز گرداند ان شاء الله. امام علیه السلام در ادامه می‌فرماید:

ای نوفلی آیا دوست داری بدانی کی مامون نادم و پشیمان می‌گردد؟» نوفلی گفت بله. امام علیه السلام فرمود: «هنگامی که مامون استدلال مرا با یهودیان به توراتشان، با مسیحیان به انجیلشان، با اهل زبور به زبورشان، با صائبان به زبان عبرانیان، با هیربدها به زبان فارسی‌شان، و با اهل روم به زبان رومیان و با گروه‌های مختلف به زبان‌هایشان، بشنود و ببیند چگونه دلیل آنها را ابطال می‌کنم، به طوری که همه آنها دست از ادعای خود برداشته و دیدگاه مرا بپذیرند، مامون خواهد دانست مستحق جایگاه و مسیری که در پیش گرفته، نیست و پشیمان خواهد شد. ولا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم.^۱

حسابگری امام علیه السلام هم در قبل و حین مناظره قابل ستایش است. امام علیه السلام از قبل می‌داند که هدف مامون از برگزاری مناظره چیست، بنابراین حسابگری می‌کند که در مقابل او باید چگونه عمل نماید: اولاً از مناظره استقبال می‌کند. دوماً با هر فرد و قومی با زبان و فهم خودش مناظره می‌نماید و سوماً به گونه‌ای مناظره را پیش ببرند که زمینه پذیرش مخاطبان فراهم گردد و از این فرصت نیز برای معرفی مقام علم امامت استفاده شود.

همچنین امام علیه السلام در محتوای مناظره نیز حسابگری می‌کند، به طوری که می‌داند طرف مقابل روی چه مسأله‌ای حساس هست، یا خطای تفکرش در کجاست؛ لذا در جهت همان نقطه به صورت غیر مستقیم حرکت کرده تا به تدریج زمینه ابطال نگاه غلطش را محقق سازد. به عنوان نمونه در مناظره با جاثلیق رومی امام علیه السلام یک ایراد فرضی بر حضرت عیسی علیه السلام گرفت که ایشان کم روزه می‌گرفت و کم نماز می‌خواند! اینجا بود که حساسیت جاثلیق برانگیخته شد و واکنش توأم با انکار نشان داد. امام از همین نقطه برای ابطال الوهیت حضرت عیسی علیه السلام استفاده کرد و پرسید برای چه کسی نماز می‌خواند و روزه می‌گرفت؟!^۲

این حسابگری را ما نیز باید در جهاد تبیین به کار گیریم به اینکه ظرفیت مخاطب، منطبق

۱. بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۳۰۰.

۲. همان، ج ۱۰، ص ۳۰۳.

مخاطب و فضای فکری او را بشناسیم و برآورد نماییم. گاهی ضرورتی در ورود به برخی بحث‌ها نیست، گاهی باید مطالب رو کلی گفت، برخی اوقات باید وارد جزئیات شد. حتی در بیان اسرار اهل بیت علیهم‌السلام نسبت به هر فرد و گروهی باید احتیاط کرد!

۳. برخورداری از سلاح علم و آگاهی

خداوند قبل از اینکه به انسان قدرت بیان را اعطا کند، او را تعلیم می‌دهد: «الرَّحْمَانُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»^۱ بر این اساس قبل از اینکه بیان و تبیینی در کار باشد، باید علم و آگاهی داشت. بدیهی است یکی از الزامات جهاد تبیین داشتن اشراف اطلاعاتی و آگاهی کامل از موضوع مورد تبیین است. فقدان این شرط به‌ویژه در جهاد تبیینی مبتنی بر مناظره، خطر ساز می‌باشد؛ چراکه ممکن است منجر به شکست گردیده و نتیجه معکوس دهد! مویذ آن مباحثه پیامبر با مسیحیان نجران هست؛ در مباحثه پیامبر که به نوعی مناظره‌ای میان ایشان و مسیحیان نجران بود، بزرگ مسیحیان عقب نشینی می‌کند و این تسلیم شدن معلول علم و یقین قبلی پیامبر و عدم علم آنان بود. چنانچه در ابتدای آیه خداوند می‌فرماید:

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا...^۲ بیس از آنکه به آگاهی رسیده‌ای، هر کس که درباره‌ او با تو مجادله کند، بگو: بیایید...

امام رضا علیه‌السلام نیز با آگاهی کامل از کتب پیشینیان و درک عمیق از معارف دینی و همچنین تسلط بر زبان‌های مختلف از جمله زبان مناظره‌کنندگان وارد مناظره شد. چنانچه این مطلب در پاسخ به جاثلیق هم نمود دارد؛ جاثلیق رومی در آغاز مناظره رو به مامون کرده و می‌گوید: چگونه با فردی گفتگو کنم که در مقام اثبات مدعای خود به کتابی که من منکر آن هستم و پیامبری که به او ایمان ندارم احتجاج می‌کند؟ امام علیه‌السلام پاسخ داد: «یا نصرانی! فان احتجاجت علیک بانجلیک انقر به؟!» یعنی ای مرد مسیحی! اگر از انجیل دلیلی بیاورم می‌پذیری؟! جاثلیق قبول کرده و مناظره شروع می‌شود.^۳

۲۱۷

۱. الرحمن: ۴-۱.

۲. آل عمران: ۶۱.

۳. عیون اخبار الرضا علیه‌السلام، ج ۲، ص ۱۴۱.

شاهد دیگر گستردگی علم امام این است که در موارد متعددی، از مخاطبان می‌خواهد که هر سوالی دارند بپرسند؛ امام علیه السلام نیز به شایستگی پاسخ می‌دادند^۱ و این تنها از شخصیت امام علیه السلام بر می‌آید که این‌گونه با وسعت علمی و گشاده‌رویی در صدد تبیین حق برآمدند. گرچه شرایط و گستره علم امام قابل مقایسه با ما نیست، اما به صورت نسبی و با توجه به توان هر فرد، کسب دانش و اطلاعات مورد نیاز از الزامات مناظره تبیینی است.

د. مؤلفه‌های نظری جهاد تبیین در مناظره

۱. منطق قوی و تبیین عالمانه

یکی از ویژگی‌های انسان در مقایسه با سایر مخلوقات، برخورداری از نیروی عقل و منطق است. عقل‌گرایی ریشه در سرشت و نهاد آدمی دارد به‌طوری که هر انسانی در برابر گزاره‌های منطقی رام شده و نمی‌تواند مقابله کند. از این رو سردمداران جبهه حق و باطل برای اینکه بتوانند رفتار افراد را تغییر دهند و با خودشان همسو نمایند، ابتدا ذهنیت آنان را تغییر می‌دهند. وقتی فکر و ذهن تغییر کرد، اعمال و رفتار انسان به سادگی تغییر می‌کند. هدف از جهاد تبیین در واقع همین است که ما ذهنیت افراد را تصحیح کنیم. بنابراین در جهاد تبیین باید به سلاح عقلانیت و استدلال مجهز شد و به تعبیر مقام معظم رهبری: «بایستی حقایق را با منطق قوی، سخن متین و عقلانیت کامل، همراه با زینت عاطفه و عواطف انسانی و به‌کارگیری اخلاق منتشر کرد.»^۲ در مناظره نیز باید منطق قوی داشت، به‌طوری که رقیب نتواند در استدلال ما خدشه‌ای ایجاد کند. حضرت ابراهیم علیه السلام در مناظره با نمرود به‌گونه‌ای استدلال کرد که نمرود مات و میبھوت ماند.

ابراهیم گفت: پروردگار من زنده می‌کند و می‌میراند. او گفت: من نیز زنده می‌کنم و می‌میرانم. ابراهیم گفت: خدا خورشید را از مشرق برمی‌آورد تو آن را از مغرب برآور. آن کافر حیران شد؛ زیرا خدا ستمکاران را هدایت نمی‌کند.^۳

پیشوایان دینی در میدان مناظره سعی می‌کردند طرف مقابل را به بن‌بست فکری سوق دهند تا راهی جز پذیرش دلایل منطقی نداشته باشند. این ویژگی در مناظرات امام رضا علیه السلام نیز بسیار برجسته

۱ مناظرات تاریخی امام رضا علیه السلام با پیروان مذاهب و مکاتب دیگر، ص ۶۷.

۲ بیانات رهبری در پایان مراسم عزاداری اربعین حسینی، «۱۴۰۰/۷/۵».

۳ بقره: ۲۵۸.

بود. در هیچ یک از مناظرات امام علیه السلام از سخن و استدلال غیرمنطقی مشاهده نمی‌شود. در اینجا به‌عنوان نمونه به بخش پایانی مناظره امام علیه السلام با عمران صابی اشاره می‌شود.

عمران از امام می‌پرسد: ای آقای من مرا آگاه فرما که خدا در آفریدگان است یا آفریدگان در خدا؟! امام فرمود: «خداوند برتر است از این که می‌گویی، نه او در خلق است و نه خلق در او و منزّه است از این. به تو خواهیم آموخت که چگونه باید خدا را بشناسی و لا قوة الا بالله. اکنون به من بگو که تو در آینه‌ای یا او در تو؟ اگر هیچ کدام در یکدیگر نیستید چگونه خود را در آینه می‌بینی؟» عمران گفت به پرتوی که میان من و آینه است! امام فرمود: «آیا این پرتوی که در آینه می‌بینی بیشتر از پرتوی است که در چشم خود می‌بینی؟» عمران گفت: بله، امام فرمود: «آن را نشان بده!» عمران پاسخی نداد و امام ادامه داد: «من چنین می‌دانم که این روشنایی نه در آینه است و نه در تو؛ بلکه چیزی است جدا، که شما را به یکدیگر مربوط ساخته است و برای این مطلب جز این مثال‌های بسیار دیگری است که نادان را جای سخن باقی نمی‌ماند و لله المثل الاعلی»^۱.

چنانچه گذشت در این مناظره عمران صابی اسیر منطق محکم امام شده و راهی جز پذیرش پیش رو پیدا نمی‌کند. امام در سایر مناظرات نیز به همین گونه عمل می‌کردند و مطالب را هوشمندانه بر پایه استدلال محکم و منطقی ارایه می‌دادند تا برای طرف مقابل و همچنین مردمی که ناظر بر مناظره بودند کاملاً قابل قبول گردد و از روی فکر بپذیرند. در اینجا به دو راهکار منطقی شدن فرایند تبیین اشاره می‌گردد:

۲. برهان‌مداری و تبیین عقل‌گرایانه

مهمترین عامل اتقان سخن و کلام ارایه دلیل و برهان هست. البته دلیل و برهان یقینی که راه انکار را بر مخاطب ببندد. در این راستا گاهی از مسیر رد تقيض، مطلبی را اثبات می‌کنیم، شیوه‌ای که امام علیه السلام در مناظره با عمران صابی در موضوع علم الهی به‌کار گرفت و موجب پذیرش وی گردید.

عمران پرسید ای آقای من آیا کائن (واجب الوجود) وجودش در نزد خودش معلوم و عالم به خویش است؟ امام علیه السلام فرمود: علم داشتن به چیزی سبب

نفی خلاف آن که جهل است می‌باشد، تا با نفی آن علم اثبات شود؛ اما در مورد حق تعالی و اینکه او عالم هست، چیزی که مخالف علم او باشد، وجود ندارد تا آن را از او نفی کنیم...^۱

در اینجا امام از برهان خلف استفاده نموده است. در برهان خلف مطلوب مورد نظر از طریق ابطال نقیض آن اثبات می‌گردد.^۲ چنانکه امام از مسیر نفی جهل به علم الهی می‌رسد. در جهاد تبیین هم می‌توان این‌گونه استدلال کرد.

گاهی امام علیه السلام از طریق حصر عقلی استدلال می‌کردند، مثلاً در مناظره با جاثلیق هنگامی که شواهدی از انجیل مبنی بر وجود نام پیامبر و اهل بیتش ارائه دادند، او را در دوراهی دوگانه تکذیب انجیل یا پذیرش مطلب ذکر شده در انجیل قرار دادند که پیامد اولی تکذیب موسی علیه السلام و عیسی علیه السلام است و پیامد عدم پذیرش مطلب مذکور در انجیل، کفر به خدا و پیامبر و کتاب می‌شود:

ما تقول یا نصرانی هذا قول عیسی بن مریم علیه السلام فان کذبت بما ینتطق به الانجیل فقد کذبت موسی و عیسی و متی انکرت هذا الذکر وجب علیک القتل لانک قد تکون قد کفرت بریک و نیک و بکتابک.^۳

در جهاد تبیین نیز می‌توان گاهی با ایجاد حصر دوگانه بر اساس معتقدات و مقبولات مخاطب، وی را قانع ساخت.

استناد به منابع مورد اعتماد مخاطب

در جهاد تبیین مبتنی بر مناظره برای اقناع‌سازی طرف مقابل می‌توان از گزاره‌های مقبول و منابع مورد اعتماد وی استفاده کرد تا زمینه پذیرش حقیقت تسهیل گردد. امام رضا علیه السلام در مناظرات خویش همواره از این اصل بهره می‌گرفت. در مناظره با جاثلیق رومی فرمود: «اگر از انجیل برایت دلیل بیاورم آیا می‌پذیری؟»^۴؛ در مناظره با راس الجالوت، بزرگ یهودیان نیز شرط می‌کنند که «جوابی را از من نپذیر مگر اینکه از تورات، موسی یا انجیل عیسی و یا زبور داوود باشد!»

۱. همان.

۲. فرهنگ اصطلاحات منطقی، محمد خوانساری، ج ۱ ص ۴۷.

۳. مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۷۷.

۴. همان.

در مناظره با سلیمان مروزی در باب ازلیت اراده و حدوث آن نیز امام علیه السلام از مطلب مورد قبول وی که بدان صریحا اعتراف می‌کند؛ یعنی فعل بودن اراده حدوث آن را نتیجه می‌گیرد. در مناظره با یحیی بن ضحاک سمرقندی از مسیر استناد به سخنان خلیفه اول و دوم امامت را اثبات می‌نماید.^۱

۳. تبیین روشن‌گرانه

یکی از مهمترین کارکردهای روشن‌گری جهاد تبیین، تحریف زدایی است. تحریف در زبان عربی از ریشه «حرف» به معنای لبه و کناره است.^۲ در زبان فارسی به معنای تغییر و تبدیل هدف دار هست. تحریف نوعی تغییر و تبدیل است که مقصود واقعی را پنهان داشته و مقصود دیگری را بفهماند.^۳

در میدان نبرد فکری و اجتماعی روایت غالب پیروز می‌گردد. بنابراین در جنگ روایات باید مسلح به سلاح تبیین شد. در جهاد فکری، دشمن سعی می‌کند در تحریف حقایق روایت اول را بسازد و افکار را تصاحب کرده و سیاست‌های خود را تحمیل نماید. که در مقابل، باید با تبیین روایت درست از تحریف حقایق ممانعت کرد.

امام رضا علیه السلام نیز در مناظرات، حقایق تحریف شده را روشن‌گری می‌نمود و روایت درست آن را تبیین می‌کرد. امری که در مناظره با علی بن محمد بن جهم اتفاق افتاد؛ وی در باب عصمت انبیاء اسیر تحریف‌ها و روایت‌های نادرست شده بود که پذیرش عصمت را برایش مشکل می‌نمود. اما با پاسخ‌های امام علیه السلام حقیقت روشن گشت. نمونه آن تحریف داستان حضرت داوود علیه السلام است. امام علیه السلام پرسید در داستان داوود شما چه می‌گویید؟ وی، همان داستان تحریف شده تورات را بازگو کرد که خلاصه‌اش چنین است: «داوود در محراب مشغول عبادت بود که شیطان در صورت پرنده زیبایی برابزش نمایان شد. عبادتش را شکست و به دنبال پرنده راه افتاد و پشت بام رفت در آنجا چشمش به زن زیبای همسایه افتاد و دلپسته او گشت. برای رسیدن به آن زن مانع را که همسر او را بود به پیشاپیش صفوف جنگ فرستاد تا کشته شد و زنش را به همسری خود درآورد».^۴ این داستان همان روایت تحریف شده‌ای است که با تفاوت‌اندکی در تورات کنونی وجود دارد^۵ و توانسته به‌عنوان روایت غالب افکار مسلمانان را درگیر نماید.

۱. همان، ج ۲، ص ۱۳۶.

۲. المفردات فی غریب القرآن، ص ۱۱۴.

۳. حماسه حسینی، ج ۱، ص ۵۸.

۴. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۷۱.

۵. ر.ک: دوم سموئیل، ۱۱، ۴۸۷.

امام با شنیدن این داستان دست به پیشانی زد و گفت: «انا لله و انا الیه راجعون» شما پیامبر بزرگی را به سستی در نماز و سپس ارتکاب عمل فحشاء و سپس قتل انسان بی گناه متهم می کنید؟! در ادامه امام علیه السلام روایت واقعی داستان را تبیین می کند که خداوند دو فرشته را مامور کرد تا از محراب او بالا روند و بگویند: «ما دو نفر با هم نزاع داریم به طوری که یکی بر دیگری ستم کرده است. میان ما به حق داوری کن و ستم روا مدار و ما را به راه راست هدایت نما! این برادر من نود و نه میش دارد و من یک میش، ولی او اصرار دارد که این یکی را به او واگذارم و او در سخن بر من غلبه کرده و از من گویاتر است» در اینجا داوود عجله کرد و بر علیه متهم گفت: «او که میش تو را از تو می خواهد تا به میش های خویش بیفزاید بر تو ستم می کند.» و حتی توضیح و دفاع لازم را از مدعی علیه نخواست! این بود خطای داوود نه آنچه شما می گوئید. سپس امام افزود مگر نمی بینی خداوند بعد از این ماجرا می گوید «یا داوود انا جعلناک خلیفة فی الارض فاحکم بین الناس بالحق و لا تتبع الهوی» در ادامه امام به پرسش ها و شبهاتی که علی بن جهم داشت در خصوص ازدواج داوود با همسر اوریا پاسخ می دهد.^۱

۴. باورپذیری تبیین

در جهاد تبیین باید طوری سخن گفت و استدلال کرد که مورد باور و پذیرش و تایید مخاطب قرار گیرد. امری که در مناظره هم به کار گرفته می شود. چنانچه دغدغه باورپذیری و فهم مخاطب در مناظرات امام رضا علیه السلام نیز جلوه می کند.

به عنوان نمونه امام برای اینکه به جاثلیق رومی بفهماند معجزات حضرت عیسی علیه السلام دلیلی بر الوهیت او نیست، موارد مشابه فراوانی را می آورد تا وی قبول نماید و به این باور برسد که صرف معجزات این چنینی باعث الوهیت فرد نمی گردد. مانند اینکه امام علیه السلام فرمود: «الیسع هم بر آب راه می رفت، مردگان را زنده می کرد، نابینا و مبتلا به برص را شفا می داد؛ اما امتش قائل به الوهیت او نشدند. حزقیل هم همان کار مسیح را انجام می داد و مردگان را زنده می کرد...»^۲.

۱. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲ ص ۱۷۲.

۲. همان، ج ۲ ص ۱۴۵.

همچنین بزرگ هیربدان نیز هنگامی که اخبار رسیده از پیشینیان را در باب معجزات زرتشت معتبر می‌دانست، امام علیه السلام اخبار و گزارشات سایر امت‌ها را درباره معجزات پیامبرانشان مطرح نمود تا وی حقانیت آنان را نیز باور نماید و لذا سکوت کرد.^۱

همچنین در مناظره با عمران صابی^۲ امام پس از بیان مطالب عمیقی در باب خدا شناسی و اوصاف الهی از وی می‌پرسد: «افهمت یا عمران؟!» (آیا فهمیدی عمران؟!) این پرسش امام حاکی از دغدغه‌مندی ایشان در راستای باور پذیری و فهم مخاطب تحلیل می‌شود.

ه. مؤلفه‌های اخلاقی و رفتاری جهاد تبیین

یکی از عوامل موثر در موفقیت جهاد تبیین اخلاق مداری است. در جایی که دشمنان حق باکی ندارند از اینکه با انواع بد اخلاقی مانند: تهمت، دروغ، تمسخر و بدگویی به اهداف خود برسند اما در مکتب حق باید از مسیر اخلاق حسنه و فضایی همچون: سعه صدر، محبت، احترام و نرمش به مقصود رسید؛ زیرا طبیعت هر بشری این‌گونه است که در مواجهه با فردی که نه تنها بدی را به بدی پاسخ نمی‌دهد، بلکه با خوبی و نیکی برخورد می‌کند. شدیداً تحت تأثیر قرار گرفته و انقلابی درونی در وجودش ایجاد می‌گردد. نسبت به خود احساس حقارت کرده و برای طرف مقابل عظمت قائل می‌شود. بر همین اساس قرآن کریم نیز بر این نکته تأکید نموده است که:

هرگز نیکی و بدی یکسان نیست؛ بدی را با نیکی دفع کن، ناگاه (خواهی دید) همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی است.^۳

پیامبران و اهل بیت عصمت نیز همواره از این اصل برای دعوت و جهاد تبیین بهره می‌گرفتند. مناظرات امام رضا علیه السلام نیز تجلی گاه رعایت اصول اخلاقی است که به صورت عینی و عملی رهنمون‌گر جهاد تبیین است. اینک به مهمترین مؤلفه‌های اخلاقی جهاد تبیین بر پایه مناظرات امام رضا علیه السلام اشاره می‌گردد.

۱. تبیین توأم با شرح صدر

شرح صدر و سعه صدر به معنای گشادگی روح است. و همان توسعه‌ای است که باعث می‌شود انسان هر حقی را بپذیرد. و در مقابل ناحق کم صبری نکند. نظر مخالف را تحمل کرده و با منطق و

۱. همان، ج ۲ ص ۱۵۰.

۲. همان، ج ۲، ص ۱۴۷، ۱۵۵ و ۱۵۷.

۳. فصلت، ۳۴.

عقلانیت نقد کند. این همان شیوه‌ای بود که امام رضا علیه السلام در پیش می‌گرفت. در مناظره با علی بن محمد بن الجهم هنگامی که امام با انواع توهین‌ها و افتراها به پیامبران الهی مواجه می‌شود، تنها به کلمه «ویحک: وای بر تو» بسنده می‌کند و در ادامه به همه افتراها پاسخ می‌دهد.^۱ یا در مناظره با سلیمان مروزی که با جدل همراه بود به طوری که چیزی را اعتراف می‌کرد سپس خلاف آن را می‌گفت. امام علیه السلام از وی می‌پرسد:

ای سلیمان آیا به من نمی‌گویی که اراده فعل است یا غیر آن؟ پاسخ داد: آری اراده فعل است. امام ادامه داد: پس اراده حادث است؛ زیرا افعال همه حادث هستند. سلیمان گفت: فعل نیست. امام فرمود: در این صورت از ازل، چیز دیگری غیر از خدا با خدا بوده است!^۲

در اینجا مشاهده می‌گردد که امام با سعه صدر و با کمال آرامش، سوال و جواب رد و بدل می‌کند تا طرف مقابل قانع شود. در جهاد تبیین نیز ممکن است با افرادی مواجه گردیم که بر نظر خود تعصب داشته باشند و یا بد اخلاقی و توهین نمایند که باید با آرامش آنها را به گفتگو دعوت کرد.

۲. تبیین منصفانه

یکی از الزامات جهاد تبیین در فضای گفتگو، تبیین منصفانه است؛ زیرا در پرتو آن حقیقت آشکار می‌گردد و انحراف در اندیشه‌ها نمایان می‌شود و به دنبال آن نرم دلی، تغییر نگرش و پذیرش واقعیت اتفاق افتد. در نقطه مقابل، عدم انصاف مانع از فهم درست می‌گردد و فرد را در تنگنای انکار و مقابله به حق قرار می‌دهد. از این رو رعایت انصاف باعث می‌شود طرفین مناظره از مسیر حق و راه راست خارج نگردند و گفتگو و مناظره به موفقیت منتهی گردد. بنابراین در جهاد تبیین باید بدون تعصب، حقایق را دید و نباید کاستی‌ها را توجیه و آنها را نادید گرفت.

انصاف‌گرایی یکی از اصول تبلیغ و تبیین در سیره انبیاء و اهل بیت علیهم السلام نیز بوده است. حضرت موسی علیه السلام هنگامی که با ردای پیامبری از مدین به مصر بر می‌گردد و به سراغ فرعون می‌رود تا وی را دعوت به حق نماید، اولین نکته‌ای که فرعون یادآوری می‌کند این است که «تو آن کار مهم (کشتن یکی از قبطیان و طرفداران فرعون) را انجام دادی»^۳ در اینجا حضرت موسی انصاف به خرج

۱. ر.ک: عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۷۲.

۲. مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۰۸.

۳. شعراء: ۱۹.

داده و در صدد توجیه و انکار بر نیامد بلکه به خطایش اعتراف کرده و فرمود: «آن وقت که چنان کردم از خطاکاران بودم!»^۱

در گفتن امام رضا علیه السلام نیز همواره بر این اصل در مناظره‌ها تاکید شده است. امام بدون تعصب بیجا و جمود فکری، در مناظره با جاثلیق هنگامی که وی از امام تقاضای دو شاهد از همکیشان خود می‌کند، امام درخواستش را تصدیق کرده و می‌فرماید: «الان جئت بالنصفه یا نصرانی!»^۲ در عمل هم دو شاهد مسیحی می‌آورد. نمونه دیگر درخواست امام از عمران صابی است که وی را به انصاف و خودداری از بیهوده گویی دعوت کرده و می‌فرماید: «سل یا عمران! و علیک بالنصفه و ایاک و الخطل و الجور»^۳ همچنین در مناظره امام با سلیمان نیز شاهد توصیه به انصاف توسط مأمون به سلیمان هستیم؛ پس از آنکه سلیمان بر تکرار اعتقاد باطل خود پافشاری می‌کند، مأمون فریاد می‌زند: ای سلیمان انصاف را رعایت کن آیا نمی‌بینی در میان اهل فکر و نظر هستی!»^۴ این در حالی است که در هیچ یک از مناظره‌ها امام رضا علیه السلام از سوی مأمون یا مناظره‌کنندگان، هیچ وقت در معرض دعوت به انصاف قرار نگرفت. این مطلب نشان می‌دهد که امام هرگز از مسیر انصاف خارج نشده است.

۳. تبیین محترمانه و بزرگوارانه

بزرگی فرد ایجاب می‌کند تا با مخاطب برخوردی محترمانه و خردمندانه داشته باشد. در این صورت فرایند گفتگو و تبیین موثرتر واقع می‌گردد. امام رضا علیه السلام در مواجهه با دیگران چه مسلمان و چه پیروان سایر ادیان، برخورد بزرگ منشانه‌ای داشتند و سعی می‌کردند در محیطی آرام و بدون هیاهو به گفتگوی دوستانه بپردازند.

این برخورد بزرگوارانه باعث می‌شد تا امام رضا علیه السلام در مناظرات خویش همواره ادب و احترام را رعایت نماید. سخنان مخاطب را به خوبی گوش دهد و از عجز و ناتوانی طرف مقابل اظهار مسرت ننماید. بلکه با وفق و مدارا با او همراهی کرده و مانع از توهین و تحقیر به شخصیت وی می‌شدند. نمونه‌های فراوانی که حاکی از برخورد محترمانه امام هست، در منابع دینی گزارش شده است.

۱. شعراء: ۲۰

۲. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۴۱.

۳. همان، ج ۲، ص ۱۵۱.

۴. مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۰۸.

در مناظره با سلیمان مروزی هنگامی که تکرار حرف غلط سلیمان موجب اعتراض مأمون شد، امام علیه السلام رو به مأمون کرد و فرمود: رهایش کن، حرفش را قطع نکن، چون آن را دلیل حقانیت خود قرار می‌دهد» سپس از سلیمان می‌خواهد تا به بحثش ادامه دهد.^۱

همچنین عمران صابی را با وجود اینکه در مناظره ناکام مانده بود، مورد تکریم قرار داده و به وی چند جامه و مبالغی درهم عطا کردند.^۲

برخورد بزرگوانه امام بود که باعث شد امثال عمران صابی امام را با کلماتی نظیر «سیدی» و «مولای» مورد خطاب قرار دهد.^۳ یا سلیمان مروزی عبارت «جعلت فداک» (جانم فدایت) را به کار گیرد.^۴

نتیجه‌گیری

کاربست الگوی مناظره به‌عنوان یکی از شیوه‌های جهاد تبیین، در صورتی راهگشا و موفقیت‌آمیز خواهد بود که به مؤلفه‌های آن در سایه مناظره‌های بزرگان دین از جمله مناظرات رضوی توجه نماییم. بررسی مناظره‌های امام رضاء علیه السلام با رویکرد تبیین نشان می‌دهد پیش از این حرکت جهادی باید به سلاح علم و آگاهی مجهز بود و حسابگرانه وارد شد. در فرایند مناظره، بهره‌گیری از منطق قوی مبتنی بر برهان و مسلمات خصم به تبیین خردمندانه منجر می‌گردد. ضمن اینکه در مناظره تبیینی باید در کنار باورپذیری، تحریف زدایی نیز صورت پذیرد.

علاوه بر مؤلفه‌های نظری پیش گفته، نباید نقش مؤلفه‌های اخلاقی و رفتاری را نادیده گرفت. مسلماً جهاد تبیین، زمانی در مناظرات به نتیجه مطلوب می‌رسد که تبیین همراه با شرح صدر، منصفانه و محترمانه و بزرگ‌منشانه باشد.

بی‌تردید موارد ذکرشده، بیانگر تمامی مؤلفه‌های جهاد تبیین در مناظره نیست بلکه صرفاً نتیجه تلاش و جستجوی نگارنده است که تأکید دارد با بهره‌گیری از این مؤلفه‌ها، مناظرات رضوی الگوی مناسبی در جهت حرکت جهاد تبیین در عصر حاضر خواهد بود.

۱. همان، ج ۲، ص ۱۱۲.

۲. بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۳۱۸.

۳. همان، ج ۱۰، ص ۳۱۰.

۴. مسند الامام رضاء علیه السلام، ج ۲، ص ۱۰۶.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی.
۲. بحار الانوار، مجلسی، محمد باقر، بیروت: موسسه الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
۳. بصائر الدرجات، صفار، محمد بن حسن، تصحیح: میرزا محسن کوچه باغی، تهران: موسسه اعلمی، ۱۳۶۲ش.
۴. پیام قرآن، مکارم شیرازی، ناصر، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ نهم، ۱۳۸۶ش.
۵. جدال احسن (بازخوانی تحلیلی مناظره‌های امام رضا علیه السلام)، غفوری فر، محمد؛ عزیزاده، اباصلت، بجنورد: نشر بیژن یورد، ۱۳۹۳ش.
۶. جهاد تبیین در اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، خامنه‌ای، سید علی، گردآورنده: سعید صلح میرزایی، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰ش.
۷. حماسه حسینی، مطهری، مرتضی، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷ش.
۸. عیون اخبار الرضا علیه السلام، صدوق، محمد بن علی بن بابویه، تحقیق: حسین اعلمی، بیروت: موسسه اعلمی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
۹. فرهنگ اصطلاحات منطقی، خوانساری، محمد، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۷۶ش.
۱۰. قاموس قرآن، قرشی، علی اکبر، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱ش.
۱۱. کتاب مقدس (عهد عتیق و عهد جدید)، لندن: دارالسلطنه، ۱۹۲۳م.
۱۲. لسان العرب، ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، قم: نشر ادب حوزه، ۱۴۰۵ق.
۱۳. لغتنامه دهخدا، دهخدا، علی اکبر، تهران: موسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۷ش.
۱۴. مسند الامام الرضا علیه السلام، عطاردی، عزیزالله، مشهد: بنیاد بین المللی امام رضا علیه السلام (چاپ به نشر)، ۱۴۰۶ق.
۱۵. مصباح المنیر، فیومی، احمد بن محمد، قم: دارالهجره، ۱۴۱۴ق.

۱۶. المفردات فی غریب القرآن، راغب، ابوالقاسم حسین بن محمد، قم: دفتر نشر الکتاب، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.

۱۷. مناظرات تاریخی امام رضا علیه السلام با پیروان مذاهب و مکاتب دیگر، مکارم شیرازی، ناصر، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۸ش.

۱۸. المنطق، مظفر، محمد رضا، تحقیق: علی شیروانی، قم: دارالعلم، ۱۳۸۲ش.

مقالات

۱۹. «اخلاق و مهارت‌های مناظره در مناظره‌های امام رضا علیه السلام»، روحی برندق، کاوس، مشهد: فصلنامه فرهنگ رضوی، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۹۶ش.

۲۰. «آسیب‌شناسی مناظره بر اساس الگوی مناظرات امام رضا علیه السلام»، ابراهیمی، امید؛ محمدی دل‌آرام، فصلنامه فرهنگ رضوی، شماره ۲۱، بهار، ۱۳۹۷ش.

۲۱. «مقاله تحلیل گفتمان مناظره‌های امام رضا علیه السلام»، مجیدی، حسن، «مشهد: فصلنامه فرهنگ رضوی، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۲ش.

۲۲. «عوامل رفتاری برقراری ارتباط موثر در گفتار و رفتار امام رضا علیه السلام»، خیاط، علی؛ جانفزا، علی، مشهد: فصلنامه فرهنگ رضوی، شماره ۸، زمستان ۱۳۹۳ش.

سایت اینترنتی

۲۳. «بیانات رهبری در پایان مراسم عزاداری اربعین حسینی»، خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۷/۵)، لینک: farsi.khamenei.ir/speech-content?id=48746 تاریخ بازدید: ۱۴۰۱/۹/۶.

۲۴. «بیانات رهبری در دیدار جمعی از دانشجویان»، خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۳/۱۷)، لینک دسترسی: farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36775 تاریخ بازدید: ۱۴۰۱/۹/۶.

۲۵. بیانات رهبری در دیدار پرستاران و خانواده شهدای سلامت»، خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۹/۲۱)، لینک: farsi.khamenei.ir/speech-content?id=49192 تاریخ بازدید: ۱۴۰۱/۹/۶.